

Ірина Туркіна

СУДОВА ВЛАДА В СИСТЕМІ ПОДІЛУ ВЛАДИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджується становлення інституту судової гілки влади як суб'єкта державного управління; розглядаються теоретико-правові засади трансформації системи судової влади, що відбиває процеси вдосконалення державного управління в цілому.

Ключові слова: *судова влада, демократична судова система, органи судової влади, судочинство, професіоналізм суддів.*

Постановка проблеми

↗ Інтереси будівництва української держави настійно вимагають об'єктивного наукового аналізу явищ, що відбуваються, з'ясування їх суті, істинних пропорцій та основних тенденцій розвитку. Наукова полеміка припускає точне знання наявного історичного досвіду як позитивного, так і негативного, облік реальних фактів життя суспільства і держави.

Об'єктивні причини інтересу до проблеми судової влади викликані значними змінами, що відбуваються в світі державного управління, які вимагають принципово нових інструментів судової влади. Зміна самої конструкції влади тягне модифікацію сутності судової влади.

Суб'єктивні причини інтересу до проблем судової влади – це стереотип, який поширився в суспільстві, що складається в ототожненні судової влади з судом, судовою системою і з особистістю судді.

Вирішення проблеми створення сильної, ефективною, авторитетної та незалежної судової влади неможливо без аналізу історичного розвитку та становлення судової гілки влади. Повнота дослідження історії становлення судової системи забезпечить надійність захисту демократичних правових інститутів, демократичних принципів судочинства, межі здійснення державної влади щодо судової політики.

↗ Серед українських вчених, у роботах яких досліджувана тема стала предметом оцінки, можна виділити: О. Андрійко, В. Авер'янова, Ю. Битяка, Т. Гунчака, О. Бандурки, С. Бобровника, Ю. Грошевого, І. П. Крип'якевича, Ю. Шемшученка, та інших.

Становленню інституту судової влади присвячені роботи російських вчених, серед яких слід відзначити роботи: Н. Азаркіна, С. Бородіна, В. Кудрявцева, Н. Немиткіна, Ю. Галкіна, А. Вороніхіна, Н. Коркунова, М. Полянського, М. Стучки, А. Смикалкина, М. Філіпова та інших.

↗ Сьогодні судова влада перебуває у стані, дуже далекого від ідеалу. Причин такого становища багато, проте, в їх ієрархії особливе місце займає дефіцит фундаментальних загальноправових наукових знань про судову владу. У наукове і масове правосвідомість вже прийшло розуміння того, що знання про судову владу потребують не лише в серйозному перекладі, але і в узагальненому викладі в рамках єдиної доктрини. Тим не менш, вони до цих пір розкидані по цілій групі гуманітарних наук та галузевих правових наук. Перша в світі спроба закріплення демократичної судової системи в історії становлення і розвитку судової влади відбулася в Україні. Ми має-

мо на увазі документ «Пакти і конституція прав і свобод Запорізького Війська» Пилипа Орлика (1710), у якому встановлено принципи поділу влади, і позначалися функції судової влади, задовго до впровадження цих принципів у Європі. На думку І. Крип'якевича, ця Конституція мала важливе значення, як показник на пряму, в якому повинні були здійснюватися державні реформи. [1, с. 219] Згодом ідея створення незалежної судової влади знайшла своє відображення в III Універсалі Української Центральної Ради (1917), де встановлювалося: «суд на Україні повинен бути справедливим, відповідним духу народу», а потім у Конституції УНР (1918). У третьому розділі, який називався «Органи влади УНР» проголошувалося те, що «вищим органом судовим є Генеральний Суд УНР». У шостому розділі «Суд УНР», крім визначення судової системи, компетенції різних ланок судової влади, способів здійснення судочинства були зафіксовані такі важливі положення: 1. «Судова влада здійснюється виключно судовими установами», 2. «Судові рішення не можуть змінити ні законодавчі, ні адміністративні органи влади». [2, с. 27].

Теорія судової влади в концепції поділу влади займає значне місце і в російській історії державного управління. І. Посошков у своєму знаменитому зверненні до Петра I – «Книзі про бідність і багатство» (1724 р.) висловлює ідею про прямий зв'язок багатства країни і наявності «праведного суддівства». В області зміцнення судової влади та реформування правосуддя він виділяє такі основні ідеї: а) організація «прямого правосуддя», здійснюваного професійними суддями, які перебувають на службі в державі; б) нові норми судової етики, в тому числі заборона приймати подарунки («А гостинців у позивачів і відповідачів аж ніяк належить приймати, оскільки дарунок засліплює й мудрого очі»); в) здійснення судового розгляду за принципами оперативності та публічності; письмове оформлення. [3, с. 147]

↗ Цілі статті (постановка завдання) – проаналізувати змістовні аспекти розвитку судової влади як суб'єкта державного управління; розглянути теоретико-правові засади трансформації системи судової влади, виявити її фундаментальні риси і найбільш важливі закономірності розвитку.

↗ Під впливом трактату Ш.Л. Монтеск'є «Про дух законів», виходець з України С. Десницький, послав Катерині II «Подання про заснування законодавчої, судітельної і наказательної влади в Російській імперії» (1768 р.). У ньому він говорив не стільки про поділ влади, скільки про поділ органів, які здійснюють законодавчі, судові і деякі адміністративні функції. Зокрема, концепція судової влади С. Десницький полягає в наступному:

1) самостійність, незалежність судової влади від волі монарха – вперше в російській літературі сформульований принцип незалежності й незмінності судді;

2) високий рівень професіоналізму суддів шляхом застосування світового досвіду (суддею міг стати тільки той, хто здав іспит перед професорами юридичного факультету, а потім, перед колегією адвокатів; після успішної здачі іспитів кандидат у судді повинен був не менше п'яти років практикуватися як адвокат). Серед наук, які повинен був вивчити майбутній суддя, автор називає історію. Різні європейські мови, в тому числі і латинська мова («... щоб за допомогою них міг читати різні системи законів і тим би міг збільшити свої знання і майстерність у справах судових»);

3) запровадження суду присяжних;

4) гласність, безперервність судового процесу, його письмова фіксація;

Мета

Виклад основного матеріалу

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

5) суворий судовий контроль за діяльністю виконавчої («наказательної») влади;

6) гарантії незалежності, неупередженості суддів: довічна незмінюваність, гідне матеріальне забезпечення;

7) обов'язковість вивчення суддями судової практики, на оприлюднення якої ще до С. Десницький наполював М. Щербатов [3, с. 375];

8) здійснення правосуддя в цивільних справах на принципах «совісті і справедливості» у разі відсутності норми закону [3, с. 173].

Для подальшого дослідження інтерес представляє робота М. Коркунова «Російське державне право». Державну владу автор розуміє не як єдину державну волю, а як силу, засновану на загальній залежності кожного громадянина від «свого» держави, а самої держави – на ставленні, в якому безліч суб'єктів розпоряджаються і користуються владою (діспозитарії влади та дестінатарії влади) [3, с. 377–378]. Таким чином, державна влада не допускає поділу її на окремі частини. Як і Ш. Монтеск'є, М. Коркунов проти поділу влади. Державну владу він бачить у відділенні одних функцій від інших і наділення ними певних державних органів. «Державна влада, щоб залишитися державною, повинна бути предметом спільного користування усіх складових держав» [4, с. 44].

У своїй праці М. Коркунов значну увагу приділив організації судової системи. Він вважав, що саме судова функція виділена яскравіше в самостійну, ніж інші функції. Такий висновок він робить на підставі того, що судова влада у своїй діяльності керується засадами права, а не доцільністю, як всі інші гілки влади; будується на засадах незалежності від суспільства, а не тільки від законодавчої та виконавчої влади; структурні підрозділи самої судової влади незалежні в ухваленні рішень від вищих. І, нарешті, «... до цього слід додати, що в послідовному історичному розвитку відділення судової влади здійснюється раніше, ніж встановлюється відмінність виконавчої та законодавчої влади. Судова влада відокремлюється вже тоді, коли держава живе ще виключно під пануванням звичаєвого права, і тому законодавчої функції в ньому зовсім ще немає» [4, с. 72].

Пропонуючи повну класифікацію систем судової влади, М. Коркунов розташував їх типи в міру зниження рівня демократичності в державі. Основним критерієм виступає спосіб формування суддівського корпусу. «Члени вищого суду в республіці можуть бути обрані народом, законодавчими зборами або президентом. Найбільш широку участь народу в державному управлінні в тій республіці, де народ обирає всіх своїх представників, президента і суддів» [4, с. 125].

Для визначення загального поняття судової влади важливе значення має висновок М. Коркунова про те, що «давні царі були, перш за все, суддями, а не законодавцями... початковою точкою прояви державного надарювання було судове рішення, а не закон» [4, с. 18].

Інший російський вчений М.А. Філіппов у своїй роботі «Судова реформа в Росії», розвинув ідею, щодо необхідності виділення з державного права самостійної галузі – судоустройственного або судового права [5, с. 43–45].

Визначаючи призначення суду, М.А. Філіппов пише: «З того моменту, як в людстві стало свідомість права чи у вигляді грубої сили, або ідеалу суміщає в собі всі необхідні умови для фізичного і морального розвитку людини, в ньому стало, разом з тим, і свідомість необхідності такої влади, яка охороняла б його право. Влада ця, в якій би формі вона не виявлялася, і отримала назву судової. Тому істота судової влади полягає в тому, що вона охороняє право в суспільстві» [5, с. 51].

Учений бачив основне завдання судів у забезпеченні прав і свобод громадян. Тому він вважав, що судова влада має бути абсолютно самостійною і відокремленою від законодавчої та виконавчої, організована так, щоб могла протистояти іншим органам влади, має вступати не довільно, а тільки при наявності повноважень, отриманих нею від суспільства, форми прояву цієї влади повинні відповідати її сутності» [5, с. 41].

М.А. Філіппов особливу увагу приділяє інституту незалежності суду, який дає можливість носіїв судової влади висловлювати свої судження вільно, спираючись тільки на право, і тому «... судові визначення тоді є не що інше, як крайнє вираження законності; вирок суду є голос закону» [5, с. 52].

Судова реформа 1864 року виявилася дуже недовговічною. Минуло не так багато часу після введення нових судів, як почалася ліквідація тих небагатьох прогресивних начал, на яких вони були побудовані.

Судові статuti 1864 року проголосили такі принципи судоустрою і судочинства, як виборність деяких категорій судів, незалежність суддів від адміністрації, гласність і змагальність процесу, рівність сторін перед судом, право обвинуваченого на захист.

Однак зазначені принципи були значною мірою декларативними. Скористатися ними могли, головним чином, представники заможних класів, з яких переважно і складався суд. Для кандидатів у мирові судді був встановлений майновий, національний, віковий та освітній ценз.

Не був здійснений і принцип незалежності суддів від адміністрації. Встановлення різних правил про порядок подання до призначення на посаду судді, підвищення їхньої на посади, дисциплінарної відповідальності і т.д. ставило суддів в залежне від адміністрації становище.

Не було, звичайно, і рівності громадян перед судом і законом. У тій чи іншій мірі були обмежені і інші принципи судоустрою і судочинства, проголошені Судовими статутами 1864 року.

Серйозною проблемою того часу був брак кваліфікованих юридичних кадрів. Руйнування судової системи царської Росії позначилося і на рівні підготовки майбутніх юристів. Більшість професорів «старої» російської школи відмовилися співпрацювати з радянською владою. Відбір студентів-юристів проводився за класовим принципом, в першу чергу до юридичних вузів приймалися робітники і селяни.

На місці старого суду Жовтнева соціалістична революція створила новий, народний суд, побудований на принципі участі в ньому лише трудящих. Цей принцип організації перших радянських судів був закріплений в Конституції РРФСР 1918 року.

Перший законодавчий акт Радянської влади про суд – Декрет № 1 був прийнятий 23 листопада 1917 року. На місцях, особливо у віддалених районах, декрет став відомий значно пізніше. Але ще до його видання на Україну, в Кронштадті, Москві, Смоленську, Саратові, Ярославській, Тверській, Новгородській губерніях та інших районах створювалися нові, пролетарські суди, що носять різні найменування: революційні народні суди, слідчі комісії (з функціями суду), суди громадської совісті та ін. Система революційних трибуналів організаційно діяла осібно від системи народних судів. І тільки із закінченням громадянської війни і переходом на мирну роботу по відбудові народного господарства відбулося злиття обох систем радянських судів.

Ленінські принципи правосуддя нового типу, які були непорушними протягом усього періоду вітчизняного

соціалізму, також не переслідували мети формування незалежної судової влади. Головне призначення суду зводилося до забезпечення репресивної функції держави, залякування, вихованню громадян до дисципліни і самодисципліни.

«Влада, в даному випадку радянська, природно повинна бути єдиною владою, включаючи в себе і законодавчу, і виконавчу і, нарешті, судову... Будь-яка пролетарська революція починається з того, що вона на ділі розбиває теорію Монтеск'є про поділ влади», – писав П.І. Стучка [6, с. 242].

Перед органами радянського правосуддя не стояло завдання захисту громадянського суспільства, автономного по відношенню до держави, бо такого суспільства не було; не стояло, як пріоритетне, завдання захисту прав людини, бо особистість в тоталітарній державі не є самодостатньою цінністю; не стояло перед судом і завдання впливу на законодавство й огороження сваволі виконавчої влади [7, с. 134].

Тільки тепер, переживаючи важкий процес звільнення свідомості від догматів більшовицької ідеології, ми приходимо до розуміння того, що наше правосуддя, як і наша політична система, не були «найдемократичнішими у світі» [8, с. 5]. Структура механізму радянської держави та принципи організації його діяльності тісно пов'язані з динамікою поглядів більшовиків на сутність та роль в суспільному житті самої держави.

До Положення про судоустрій РРФСР, введеному в дію 19 листопада 1926 розробленим на базі Основ судоустрою Союзу РСР і союзних республік, прийнятих ЦВК СРСР 29 жовтня 1924 вказувалися завдання суду: огороження завоювань пролетарської революції, робітничо-селянської влади і правопорядку, нею встановленого; захист інтересів і прав трудящих та їх об'єднань; зміцнення суспільно-трудова дисципліни і солідарності трудящих; здійснення революційної законності в особистих та майнових відносинах громадян.

У світовій громадській свідомості затвердження розуміння принципу поділу влади і суду, як самостійної гілки влади, пройшло довгий шлях. Що ж стосується СРСР, то в жодній з радянських конституцій (1919, 1937, 1978 років) судова гілка влади не розглядалася як самостійна. В останній Конституції Української РСР, прийнятої 20 квітня 1978 мова взагалі не йде про відділення судової влади. Щодо проголошеного Конституцією принципу незалежності судової влади, то він зводився нанівець конституційною вимогою: усі державні органи підконтрольні і підзвітні Радам народних депутатів [9, с. 88]. Тобто, кожен суддя про свою діяльність звітував безпосередньо перед державним органом, який його обрав (перед відповідною Радою народних депутатів). Таке положення не може бути визначено як «незалежність судової влади».

Радянська судова система мала свої мінуси: залежність від виконавчих органів державної влади, «телефонне право», низький рівень професіоналізму суддів та інші. Але одне з правил теорії систем свідчить, що серед критеріїв оцінки будь-якої системи – її виживання. Радянська судова система мала і позитивні риси, які дозволили їй протягом тривалого проміжку часу досить успішно справлятися з тими цілями і завданнями, які поклалися на неї державою [10, с. 42-43].

У сучасному конституційно-правовому розумінні поняття «судова влада» вперше з'явилося лише в Декларації про державний суверенітет України, яка була затверджена Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року [11, с. 22].

Судовій владі властива і влада авторитету, що передбачає підпорядкування цієї влади. Як і всяка інша влада, судова має вольовий характер, судова влада повинна підтверджувати свою силу, зміцнювати свій авторитет. [12, с. 6]

У поняттях «судова влада», «судові відносини» переломлюються суттєві сторони людської життєдіяльності, відбивається сувора логіка боротьби між особистостями, соціальними групами, націями, класами.

На сьогоднішній день судова влада – це самостійний суб'єкт державного управління. Вона займає важливе місце в системі державної влади, і впливає на процес управління, реалізуючи свої державно-владні повноваження у встановлених державою особливих процесуальних формах і процедурах.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Сьогодні, в період реформування суспільних і державних інститутів, Україна змушена звертатися до історичного досвіду створення, апробації і модифікації органів держави. Процес втілення концепції судової реформи в життя триває понад десять років. Багато проблем, з якими зараз стикається судова реформа в сучасній Україні, схожі з тими, які стояли перед правосуддям в минулому. Кадрова проблема, проблема кваліфікації та чесності суддів, незалежності та матеріального забезпечення судової влади досі актуальні для України.

Звернення до історії становлення судової системи, показує плюси і мінуси історичного досвіду, дозволяє по-новому поглянути на сучасну судову реформу, та й на весь механізм державного управління в цілому. Повнота дослідження історії становлення судової системи забезпечить надійність захисту демократичних правових інститутів, основних принципів судочинства, аргументацію теоретичних основ судової реформи, межі здійснення державної влади щодо судової політики.

Література.

1. Крип'якевич І.П. Історія України / І.П. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990. – 520 с.
2. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття / Т. Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
3. Азаркин Н.М. История юридической мысли России: Курс лекций / Н.М. Азаркин. – М. : Юрид.лит., 1999. – 528 с.
4. Коркунов Н.М. Русское государственное право. – Т. 1. / Н.М. Коркунов. – СПб. : Тип. М.М. Стасюлевича, 1909. – 468 с.
5. Филиппов М.А. Судебная реформа в России. – Т. 1. / М.А. Филиппов. – СПб. : Тип. В. Тушнова, 1871. – 622 с.
6. Стучка П. И. Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права / П. И. Стучка. – Рига, 1964. – 748 с.
7. Бойков А. Д. Третья власть в России. Очерки о правосудии, законности и судебной реформе 1990-1996 / А. Д. Бойков. – М. : НИИСЗ, 1997. – 181 с.
8. Бойков А. Д. Проблемы судебной реформы // Сов. гос-во и право. – 1991. – № 4. – С. 5 – 9.
9. Бойко В.Ф. Становлення незалежного суду – гарантія демократії в державі // Правова держава. – К. : ІНЮРЕ, 1999. – Вип. 10. – С. 88–96.
10. Золотухин Б.А. Концепция судебной реформы в Российской Федерации / Б.А. Золотухин, С.Е. Вицин, А.М. Ларин, И.Б. Михайловская, Т.Г. Морщакова, Р.В. Назаров, С.А. Пашин, И.Л. Петрухин, Ю.И. Стецовский. — М. : Республика, 1992. – С. 42–43.

11. Цвик М.В. Актуальные проблемы организации власти в Украине // Проблемы законности. – Х. : НЮАУ, 1995. – Вип. 30. – С. 22–30.

12. Иванников И. От Гегеля до наших дней. // Российская юстиция. – 1995. – № 5. – С. 6–7.

УДК 351.72

Олександр Локтєв

ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

У статті проведено аналіз поглядів науковців щодо визначення понять «державний контроль», «фінансовий контроль», «державний фінансовий контроль». Проведено класифікацію державного фінансового контролю та надано власне визначення поняття «державний фінансовий контроль».

Ключові слова: контроль, державний контроль, фінансовий контроль, державний фінансовий контроль.

Постановка проблеми

Ослаблення системи державного регулювання і контролю у фінансово-бюджетній сфері зумовило виникнення загроз економічній безпеці України, не визначених і не передбачених у діючому законодавстві. До них належать: істотне погіршення стану фінансово-бюджетної дисципліни; збільшення сфери та обсягів фінансових порушень; недонадходження до бюджету значного обсягу податків, зборів та обов'язкових платежів; послаблення відповідальності у фінансово-економічній сфері; втрата державою координуючої функції в системі державного фінансового контролю. Урахування цих проблем при розбудові національної системи державного регулювання і контролю дасть змогу створити ефективний механізм попередження і протидії реальним загрозам економічній безпеці держави у фінансово-бюджетній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Фінансовий контроль у різні періоди досліджувався такими науковцями, як: О.О. Анісімов, М.Ф. Базась, Ф.Ф. Бутинець, Е.О. Вознесенський, О.Ю. Грачова, Л.В. Гуцаленко, І.М. Іванова, Є.В. Калюга, С.П. Опьонишев, Н.Д. Погосян, Л.А. Савченко, С.В. Степашин, І.П. Устинова, О.П. Пашенко, С.О. Шохін та іншими. Вивченням державного фінансового контролю як діяльності державних органів займалися: В.В. Бурцев, П.К. Германчук, В.К. Симоненко, І.Б. Стефанюк, Н.І. Рубан.

Необхідність подальших досліджень обумовлена тим, що держава не може належним чином реалізувати свою політику, не маючи у розпорядженні відповідних фінансових ресурсів, за рухом яких повинен здійснюватися контроль. Складовою частиною контролю будь-якої держави є фінансовий контроль, який забезпечує своєчасність і точність фінансового планування, наповнення дохідної частини бюджетів, розподіл, перерозподіл коштів та їх законне, ефективне, цільове використання. Контрольна діяльність в Україні малоефективна, бо не зменшується кількість правопорушень, що вчинюються

у сфері публічних фінансів, ефективно попередження, оперативне виявлення яких можливе завдяки скоординованості дій органів, які наділені контрольними повноваженнями.

Мета

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу наукових джерел та чинних нормативно-правових актів розкрити сутність таких основних понять в державному управлінні, як: «контроль», «державний контроль», «фінансовий контроль», «державний фінансовий контроль».

Вигляд основного матеріалу

Наша держава не може нормально функціонувати і розвиватися без чітко організованої системи контролю за виробництвом, розподілом і перерозподілом суспільного продукту та іншими сферами суспільного життя в державі. Контроль є невід'ємним елементом надбудови суспільства, який зазнає серйозних змін у процесі розвитку його політичної системи, органів державного і господарського управління, законодавчої і виконавчої влади.

Ефективність роботи органів виконавчої влади і місцевого самоврядування в державі значною мірою залежить від здійснення контролю за виконанням законів, рішень, розпоряджень, від належної організації їх виконання. Систематичний і всеосяжний контроль сприяє забезпеченню наукової обґрунтованості рішень, розпоряджень та інших нормативних документів, своєчасної їх реалізації. Він є необхідною умовою виявлення та усунення недоліків, у діяльності об'єктів управління та причин, що їх породжують. Контроль дисциплінує працівників апарату управління, дає можливість об'єктивно оцінювати рівень їхньої компетентності і відповідальності, сприяє поширенню позитивної практики роботи.

Контроль у широкому розумінні – це процес, який повинен забезпечити відповідність функціонування об'єкта управління прийнятим управлінським рішенням і спрямований на успішне досягнення поставленої мети [6].

Однак однозначного трактування щодо цього поняття немає.

Так, в енциклопедичному словнику бізнесмена під контролем розуміється вивчення та аналіз результатів виконання стратегічних планів, планів маркетингу і прийняття заходів, що коригують їх [11].

В юридичній енциклопедії контроль (франц. controle – перевірка, від старофранц. controle-rolle – список, що має дублікат для перевірки) – перевірка виконання законів, рішень тощо [25].

В економічній енциклопедії контроль розуміється як: 1) елемент управління економічними об'єктами і процесами, який полягає у нагляді за ними з метою перевірки їх відповідності стану, передбаченому законами, юридичними нормативними актами, а також програмами, планами, договорами, проектами, угодами; 2) контроль за об'єктом, реальна влада, зосередження прав управління в одних руках [10].

Ф.Ф. Бутинець, С.В. Бардаш, Н.М. Малюга та Н.І. Петренко визначають контроль як систематичне спостереження і перевірку процесу функціонування відповідного об'єкта з метою встановлення його відхилень від заданих параметрів [2].

Л.В. Дікань термін «контроль» трактує як спостереження, нагляд, перевірку з метою протидії чомусь небажаному [7].

В.Г. Жила визначає контроль як процес, що забезпечує відповідність функціонування об'єкта управління прийнятим управлінським рішенням та спрямований на успішне досягнення поставлених цілей [9].

Б.Ф. Усач вважає, що контроль – це повторне повернення до раніше розглянутого питання, його перевірка